

OSMANLI KADIN TARİHİNE İLİŞKİN BİRKAÇ NOT

İlkay YILMAZ*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi genişliği ve uzun ömürlülüğü bazı metodolojik sorunlara sebep olmaktadır. Bu çalışma kadın tarihindeki zorluklara ilişkin sorunları göz önüne alarak bir literatür incelemesi yapmayı amaçlamaktadır. Bu literatür incelemesi toplumsal cinsiyet kategorilerinin nasıl yorumlandığına ve hangi eksenlerde düzenlendiğine değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Tarihi, Osmanlı Tarih Yazımı, Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Tarih

A COUPLE OF NOTES REGARDING OTTOMAN WOMEN'S HISTORY

ABSTRACT

The geographical wideness and longevity of Ottoman Empire bring about some methodological problems. This study aims to explore a literature review considering these problems with regarding the challenges of women history. The literature review points out how the category of gender is interpreted and on which axis it is configured.

Keywords: Women's History, Ottoman Historiography, Gender, Social History

* Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ilkayyil@istanbul.edu.tr.

İkinci Dalga Feminist Hareket'in etkisi egemen tarih yazımına alternatif bir kadın tarihi yazımını (her-story) da beraberinde getirmiştir. 1980'lerle beraber feminizm özellikle siyaset bilimi ve sosyolojideki epistemolojik pozisyonları eleştiren ve toplumsal cinsiyet duyarlılığına sahip bir bilgi birikimi inşa etti. 2. Dalga Feminizm'in ilk döneminde feminist aktivizm ile teori arasında doğrudan bir bağlantı vardı. Feminist teorisyenlerin temel hedefi; disiplinleri, kadınların politik, toplumsal ve tarihsel aktörler olarak görünürlüğünü sağlayacak şekilde tekrar biçimlendirmek ve teorilerin arındaki cinsiyetçiliği gözler önüne sermekti.¹

Feminizmin monolitik bir ideolojik kategori olmadığı gerçeği dikkate alındığında da farklı feminizmlerin kadının ikincilleştirilmesi, patriarka, kadına yönelik şiddet, uluslararası emek piyasasındaki cinsel bölünme... gibi farklı konuları ortaya atma, bunları tartışma ve bunlara ilişkin kavramlar üretme konusunda çok zengin ve farklı pozisyonları içermesi teoride de çeşitliliği getirmiştir. Kadın tarihi de tüm bu farklı pozisyonlardan nasibini almıştır. Feminist tarihçilerin araştırmaları da bu anlamda çeşitlilik içermektedir.

Kadın tarihi; politik pratikle teori arasında, her bir disiplinin kendi iç standartlarıyla disiplinlerarasılık arasında pek çok düğüm noktasına sahiptir. Kadın tarih yazımının ana noktası kadını çalışmanın merkezi haline getirmektir, kadınları fiillerin aktörü, eyleyenleri ya da anlatımların merkezi olarak kurgulamaktır. Fakat bu hedef kadınları tarihe eklemek ile tarihi yeniden yazmak gibi iki farklı seçeneği ortaya çıkarmaktadır. Bu amaçlar tarihyazımının temel standartlarını yeniden değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Kadın tarih yazımı da bu nedenle zaman içinde yeniden biçimlenmiştir. Akademide araştırma birimi kadından toplumsal cinsiyete doğru bir değişim göstermiştir. Feminist teoride toplumsal olarak kurgulanmış toplumsal cinsiyet (gender) kavramı, biyolojik cinsiyete (sex) karşı kullanılmaya başlanmıştır. Fakat toplumsal cinsiyet kavramı aynı zamanda toplumsal yapıdaki kadın/erkek bedenleri ayırımına dayanan bir kadın/erkek ayırımını da kapsamaktadır.² Bu tanım cinsiyeti toplumsal cinsiyet kavramı tarafından kapsanır kılmaktadır. Kavram cinsiyet farklarıyla temellenen toplumsal yapıdan kaynaklanan iktidar ilişkilerini yorumlayabilecek bir araç olarak

¹ Deniz Kandiyoti, "Contemporary Feminist Scholarship and Middle East Studies", **Gendering the Middle East: Emerging Perspectives**, ed. Deniz Kandiyoti, Syracuse University Press, New York, 1996, s.2-3-4

² Linda Nicholson, "Interpreting Gender", **Signs**, vol.20, no.1, 1994.

kullanılabilme iddiasını taşımaktadır.³ Toplumsal cinsiyet kavramı, feminist tarihçiler içinse belirli bir zamanda ve mekanda cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerini ya da davranış kalıplarını tespit edip yorumlamayı mümkün kılmaktadır. Böylece toplumsal cinsiyet kavramı yukarıda bahsettiğimiz iki seçenekten biri olan kadın tarihini “tarihe bir ek” olmaktan da kurtarmaktadır. Öyle ki feminist tarihçiler artık sınıf, ırk, etnisite, ulus gibi kategoriler ile bir arada toplumsal cinsiyeti de araştırmanın temel kategorisi haline getirmişlerdir.⁴ Yeni bir metodoloji ile tarih yazımında kökten bir yeniden yapılanma da zorunlu hale gelmiştir.

Kadın tarih yazımı, kadınların tarihi için neredeyse arkeolojik bir araştırmaya girmiş ve kadınların politik ve toplumsal hayattaki deneyimlerini gün yüzüne çıkarmayı denemiştir. Bu aynı zamanda kadınların özel ya da kişisel deneyimlerinin kamusal ve politik olarak önemli kabul etmek demektir. Ancak kadın tarihinin oluşturulmasında iki temel sorun vardır; bunlardan biri kadınların deneyimlerinin değerli kılınmasıyla kadınların tüm eylemlerini olumlu görmek arasındaki gerilim, ikincisi ise kadınları farklı bir tarihsel kategori olarak izole etmektir. Toplumsal cinsiyeti kadınların ve erkeklerin farklı tarihlerinden kaynaklanan bir araştırma konusu yapmak ya da toplumsal cinsiyetin nasıl inşaa edildiğini araştırmak ise bambaşka düğüm noktalarıdır. Fakat tüm bu sorunlu noktaların ötesinde kadın tarih yazımının en büyük etkisi tarih yazımında evrensel bir noktada duran erilliği sorunsallaştırmasıdır.⁵

Ortadoğu kadın tarihi ise bunlardan başka bir takım sorun odaklarına sahiptir. Bunların içinde İngilizce yazan akademi ile Arapça, Türkçe, Fasça hatta Fransızca yazan akademi arasındaki dil sorunu ve kaynakların Arapça, Osmanlıca, Farsça olması gibi teknik sorunlar olduğu gibi toplumsal cinsiyet duyarlılığına sahip olma ya da aktivizm ile akademisyenlik arasındaki geçişlilikleri ya da gerilim noktalarını yansıtmaya gibi daha genel ve temel tartışmalara değen problemler de vardır. Ortadoğu’da özellikle 2. Dalga Kadın Hareketi’nin etkisini akademiye yansıtan feminist akademisyenlerin vizyonlarının toplumsal cinsiyet alanında çalışmayı kadın hareketi ve insan

³ Joan W. Scott, “Gender: A Useful Category of Historical Analyses”, **Feminism and History**, ed. Joan W. Scott, Oxford University Press, 1997, s.156.

⁴ Fatmagül Bertay, “Tarihyazımında Farklı Bir Perspektif”, **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yay., İstanbul, 2003, s.29-30.

⁵ Joan W. Scott, “Women’s History”, **New Perspectives on Historical Writing**, ed. Peter Burke, Cambridge: Polity Press, 1991, s. 42-66.

hakları hareketi ile ortaklaştırdıklarını da gözden kaçırmamak gerekir.⁶

Ancak ortadoğu kadın tarihine bakarken temelde gözden kaçırmamamız gereken nokta ortadoğu tarihyazımındaki ana eğilimler ve tartışma noktalarıdır. Bu coğrafyada yaşayan kadınlar olarak bizler için temelde Osmanlı İmparatorluğu tarihinin nasıl yazıldığı önem kazanmaktadır.⁷ Osmanlı tarihi uzun bir süre hem Türkiye’den hem dışarıdan tarihçiler tarafından şarkiyatçı bir bakış açısıyla incelenmiştir. Doğuda tarihin durağanlığı, merkezi iktidarın sınırsız gücü gibi noktalar özellikle 19. yy.’a dek Osmanlı tarihyazımının temel atıf noktaları olmuştur. Bu değişmezlik kriteri ve batılı kaynaklarda özellikle vurgulanan İslam egemenliği⁸ anlayışı Osmanlı tarihini şarkiyatçı-

⁶ Başka bir olgu da bölgedeki politik krizlerin akademik çalışmaları şekillendirdiğidir. Deniz Kandiyoti’ye göre hem feminist hareketi hem de akademisyenleri etkileyen temel olgular oldukça politik bir sorumluluk duygusuna dayandırılabilir. Kandiyoti, **a.g.e.**, s.8

⁷ Klasik dönemdeki temel ayrışma noktasının tımar sistemi üzerine yapılmış tartışmalardan çıktığını görmekteyiz. Tımar sisteminin klasik dönem Osmanlı iktidar kullanımını anlamak için temel belirleyen olduğu anlayışı çerçevesinde iki bakış açısı gözümüze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalıcık metinleri ekseninde tımar sisteminin adalet ilkesinin temeli olduğu ve eşitlikçi, adil, durağan bir toplum yapısı ortaya çıkardığı görüşü ve buradan temel alan “güçlü merkez” tespiti- dir. İkincisi ise tımar sistemini meşruiyet, adalet ekseninde biçimlenen bir hegemonya stratejisi içine yerleştiren görüştür. Marx’ın “doğu despotizmi” ya da Weber’in “patrimonyal devlet” kavramları ile kavramsallaştırıldıklarında oryantalist bir söylemin egemen olduğu bir tarih anlatısı ortaya çıkmaktadır. Tarih batı karşısında, batıda olup da Osmanlı’da olmayanlar bir takım eksiklikler ya da acizlikler olarak yükselir. Böylelikle Osmanlı tarihi durağanlıkla değişmezlikle suçlanan ama olağanüstü işleyen platonik bir devlet yapısı ile de övülen ikircikli bir “klasik çağ” okumasına yenik düşer. Tarih yazımındaki bu ikirciklilik Osmanlı tarihini enflasyon ve ticaret gibi dış etkilerle duraklama-gerileme paradigmasına sokar ve tarihin bütünselliğini bozarken farklı kırılma noktalarını görmeyi de engeller. Tüm bunların yanında özellikle 19.yy. da iyice belirginleşen şarkiyatçı bakış açısı gerileme ve çöküşü olarak adlandırılan dönemlerin İslam’a ait şarkiyatçı bir özün tezahürleri olarak okunmaktadır. Bu bakış açısı da Osmanlı Klasik dönemini bir sıradışılık olarak okur ve sonraki gerileme-çöküş dönemlerini İslam’a içkin özellikler nedeniyle kaçınılmaz olarak analiz eder. Bkz İslamoğlu-İnan, Huri, “Mukayeseli Tarih Yazını için bir Öneri: Hukuk-Mülkiyet-Meşruiyet”, **Toplum ve Bilim**, sayı:62, 1993 ve İslamoğlu H. - Keyder, Ç. “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri”, **Toplum ve Bilim**, sayı: 1, 1977 .

⁸ İslama yapılan vurgu İslam hukukunun İmparatorluğun her yerinde aynı şekilde uygulandığı ön kabulünün açık bir göstergesidir. Oysa ki İmparatorluk içinde İslam homojen bir yapı değildir ve eğitimini merkezde almış kadılar İslam hukukuna göre karar vermek zorunda olduklarında bile temel belirleyici unsur yereldeki ittifak ilişkileri ve

lığa hapseder. Özellikle batılı feministlerin doğulu kadın imgesi üzerinden yarattıkları “öteki” ile sömürgeleştirmeyi meşrulaştırarak batılı erkekler ile ittifak kurmalarını sağlayan bir araç yaratmaları kadınlar arası iktidar ilişkilerinin de çözümlenmesi gerektiğini göstermektedir.⁹ Oryantalist bakış açısı yalnızca doğulu kadınları ikincilleştirmekle kalmamış kadın tarihi açısından da örtünme ve fetvalarla sınırlı bir alan yaratmıştır. Elbette bu konuda feministler tarafından yapılan çalışmalar derin bir patriarka eleştirisini de beraberinde getirmiştir ancak; Ortadoğu için uzun süre feminist tarih yazımında kültürelci bir perspektif hakim olmuştur.

Edward Said’le başlayan şarkiyatçılık karşıtı bakış açısı ve son 20 yıldır sosyo-ekonomik tarihyazımının yavaş yavaş Osmanlı tarihine de sızması farklı soruları Osmanlı tarihçiliğinin gündemine sokmuştur. Yine de uzun süre kadınlar ve alt sınıflara ilişkin çok fazla çalışma yapılmamıştır.

Kadın tarihine ilişkin çalışmalar özellikle klasik dönemde vakıflar üzerinden mülkiyet kategorisine bakan ya da kadı kayıtları incelenerek kadının toplumsal hayattaki yerini evlilik, boşanma, miras, velayet, cinsel ilişki üzerinden inceleyen çalışmalardır. 19. yy incelemelerinde ise kadın tarihi, modernleşme paradigması çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. Bazı çalışmalar modernleşme reformlarının kadınlara alan açtığını vurgularken bazıları modernleşme paradigmasının kadını bir simge olarak araçsallaştırdığını vurgulamaktadır. Özellikle milliyetçilik ideolojisi bu anlamda Türkiye’de tek parti dönemi üzerinden çokça irdelenmiştir. Ancak bu meselede de kadınların nasıl tekrar nesneleştirildiklerini görmek kadar kadınların milliyetçi hareketlere katılarak hem aktif politik özneler haline geldiklerini hem de ideolojileri tekrar nasıl inşa ettiklerini görmek önemlidir. Son olarak kadın tarihi çalışmalarında karşımıza çıkan bir başka eğilim kadın hareketine ilişkin çalışmalardır. Özellikle politik birer özne olabilme mücadelesi ve oy hakkı talebi ile şekillenen hareketler, son dönemde yapılan çalışmalarla bize Osmanlı’da kadın hareketinin nasıl oluştuğunu ve uzun süre yok sayıldığı halde kadın hareketinin bu coğrafyada bir tarihinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Serpil Çakır’ın çalışması ile başlatabileceğimiz bu süreç Osmanlı’daki Türk kadınların dışında, Mısır’daki Kadın Hareketi, Ermeni Kadın Hareketi gibi farklı etnik ve coğrafi aidiyetlere sahip kadınların talepleri, sorunları ve hareketleri şekillendiren farklılıkları su yüzüne çıkarması

öftür.

⁹ Berktaç, a.g.e., s.31.

ve bu coğrafyadaki farklı feminizmleri göstermesi açısından önemlidir.

Bu çalışmada Osmanlı kadın tarih yazımına bakılırken özellikle

1. kadınların toplumsal üretime katılımları,
2. kadınlar ve hukuk,
3. kadınlar ve siyaset ilişkisi

şeklinde bir ayırımdan hareket edilerek bir takım metinler üzerinden sınırlı bir tartışma yürütülecektir.

1. Kadınların Toplumsal Üretime Katılımları:

Kadınların uzun süre sosyal tarihteki ihmal edilmişliklerinin temel nedeni kadınların sosyal tarihteki yerlerine ilişkin yanlış fikirlerdir. Kadınlar yalnızca sayı olarak görülürler özellikle üretimin yapısı, üretimin örgütlenmesi ve toplumsal interaksyondaki yerleri sorgulanmaz.¹⁰ Bu da özellikle 19. ve 20. yy.'de kadınların tarihinin dünya ekonomisi ve Avrupa emperyalizmi ile şekillendiğini görmeyi engeller.¹¹ 19. yy.'de halkın çoğunun köylü olduğu düşünülürse kırsalda halihazırda cinsel bölünmeyle şekillenmiş olan emek süreçlerinin bu dönemde kapitalist bütünleşme ve Avrupa iktisadi yayılımı ile geçirdiği değişim toplumsal cinsiyet kategorisi kullanılmadığında hem eksik hem yanıltıcı olacaktır.

Ekonomik değişim ve kadınlar arasındaki etkileşime dair iki bakış açısı dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki doğunun durağanlığına atıfla bu değişimlerin aileyi ve kadını etkilemediği ve geleneksel yapıların devam ettiği; ikincisi ise özellikle batılılaşma ve endüstrileşme ile kadınların işçi sınıfına ya da profesyonel mesleklere katılımının doğru orantılı olduğudur.¹² Elbette ikinci bakış açısı doğrultusunda bakarken unutulmaması gereken nokta özellikle tarım ve dokuma alanlarında kadınların yüzyıllardır zaten çalışmakta oldukları gerçeğidir. Ancak tarımın kapitalistleşmesi, yün, tütün, keten gibi

¹⁰ Judith E. Tucker, "Problems in the Historiography of Women in the Middle East: The Case of 19th Century Egypt", **International Journal of Middle East Studies**, Vol.15, No: 3, 1983, s. 322 ve Judith Tucker, "Introduction", **MERIP Reports, Women and Work in the Middle East**, No: 95, 1981.

¹¹ Judith E. Tucker, "Women in the Middle East and North Africa: The 19th and 20th Centuries", **Women in the Middle East and North Africa, Restoring Women to History**, Guity Nashat, Judith E. Tucker, Indiana University Press, 1999, s.:73 ve Judith Tucker, "Egyptian Women in the Work Force: An Historical Survey", **MERIP Reports**, No:50, 1976.

¹² Tucker, "Women in the Middle East and North Africa: The 19th and 20th Centuries", s.:74.

hammadelerin üretiminin dünya ekonomisinden ayrı düşünülemez olması kadınların çalışma biçimlerini ve çalışma düzenlerini değiştirmiştir. Örneğin Halep’te tütün fabrikasında çalışmak, Cezayir’de bekar kadınların ve kız çocuklarının Avrupalılarca kurulmuş halı atelyelerinde çalışmaları, Anadolu’da ipek, halı dokuma işlerinin atelyelerde yine kadınlarca yapılması ve erkeklerle kadınlar arasındaki ücret farklarının¹³ ortaya konması oldukça önemlidir.¹⁴ Bunların dışında eve iş verme sisteminin işletilmesi, üst sınıf kadınların hareme kapatılmış görünseler de imparatorluğun farklı yerlerinde ailelerinin mülklerini yönettikleri, ticari işlemler yapabildikleri hatta uzun mesafeli ticari işlerde “sessiz ortak” olarak yer aldıkları bilinmektedir.¹⁵ Özellikle alt sınıf kadınların dansçılar, çerçiler, falcılar, ebeler olarak kendilerine ait işleri olması kadınların üretimdeki yerlerine dair gözden kaçırılmaması gereken hususlardır.

Tüm bunlar içinde üzerine en çok çalışma yapılmış olanı ise kuşkusuz kentlerde yaşayan vakıf sahibi kadınlardır. Vakıflar üzerine yapılan çalışmalar genelde 17. ve 18. yüzyılları kapsamaktadır. Bu vakıflar yardım amaçlı olabildikleri gibi çoğu kendi ailelerine miras bırakabilmek için kurulmuş vakıflardır. Vakıfların kadın tarihi açısından önemi kadınlar ve mülkiyet arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmasıdır. Öyle ki vakıflar kadınların mülk sahibi olabildiklerini göstermekle kalmaz özellikle vakıf kurucusu ya da denetçisi olarak gayrimenkul piyasasında etkin olduklarını hatta haklarını kullanmak için mahkemeleri kullandıklarını da gösterir.¹⁶ Böylece kadınların iktisadi anlamda tamamen erkeğe bağımlı olmadığı, gerektiğinde mahkemelere başvurabildiklerini dolayısıyla kamusal hayatta zannedildiği kadar görünmez olmadıkları gibi sonuçlar çıkarmak mümkündür. Ancak tüm bunların ötesinde asıl sorulması gereken soru kadınların mülk sahipliğinin ne dereceye kadar

¹³ Donald Quateart, **Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution**, Cambridge, 1993, s. 93

¹⁴ Donald Quateart, “Ottoman Women, Households, and Textile Manufacturing, 1800-1914”, **Women in Middle Eastern History Shifting Boundaries in Sex and Gender**, ed. Nikki R. Keddie- Beth Baron, Yale University Press, 1991 ve Tucker, “Women in the Middle East and North Africa: The 19th and 20th Centuries”, s.:77.

¹⁵ Tucker, “Women in the Middle East and North Africa: The 19th and 20th Centuries”, s.:80.

¹⁶ Margaret L. Meriwether, “Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840”, **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, ed: Madelina C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s.:123 ve Judith E. Tucker, **Women in Nineteenth Century Egypt**, Cambridge University Press, 1985, s:95-96.

kadınları ekonomik aktörler kıldırdır. Gayrimenkullerin iktisadi değerleri, kadınların ekonomik anlamda zor durumda oldukları için mi yoksa ticari amaçlarla mı gayrimenkul sattıkları, aile içinde mülkün erkek çocuklara geçmesi için dul kadınların araç olarak kullanılıp kullanılmadığı gibi sorular bu noktada önemlidir. Ayrıca Fay'ın çalışmasının gösterdiği gibi kadın ve mülkiyet arasındaki ilişki topyekün bir toplumsal siyasal sistemin temel dayanağı olabilmektedir.¹⁷

Tüm bu sorular çerçevesinde vakıflara yönelik çalışmalara baktığımızda farklı arşivlerde çalışan araştırmacıların farklı sonuçlar elde ettiği görülmektedir. Örneğin 17. yüzyıl üzerine çalışan Jennings¹⁸ ve Gerber¹⁹ kadınların vakfeden olma özelliklerinin altını çizirken bize bunun kadınların sınırlı da olsa iktisadi özerkliklerinin bir kanıtı olduğunu göstermektedirler. 16. yüzyıl üzerine çalışan Baer²⁰ vakıflar yoluyla kadınların yönetimindeki mülkiyetin bir süre sonra erkeklerin denetimine geçtiğini göstermektedir. 18. yüzyıl Halep'ine bakan Meriwether ise kadınların kurucu ya da lehdar olarak vakıflar sayesinde iktisadi kazançlar elde etmiş olduklarını ve hatta bazı örneklerde erkek vakıfları üzerinde denetim kurarak iktisadi kazançlar elde ettikleri tespitinde bulunmuştur. Bu farklı sonuçların temel nedeni verileri yorumlama farklılığından kaynaklanabileceği gibi farklı yüzyıllar ve farklı şehirleri konu almaları da olabilir. Her şeyin ötesinde iktisadi kazancın ya da mülkiyetin el değiştirmesini tek bir kurala bağlamaya çalışmak ailelerin yerel ve merkezi otoritelerle girdikleri pazarlıkları, ittifak biçimlerini görmeyi de engelleyebilir.

¹⁷ Memluk sisteminde kadınların mülk sahibi olmaları evlilik yoluyla ya da evlilik olmaksızın salt cinsel birleşme yoluyla hami/mahmi ilişkisini kurarak mülkiyetin devamını siyasal istikrarla birlikte sağlıyordu. Öyle ki ölmüş bir efendinin dul eşiyle evlenmek bir Memlük için rütbe, statü, zenginlik getirdiği gibi sistem açısından da istikrar getirmekteydi. Mary Ann Fay, "Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyet'in Nüfuz Alanı", **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, ed: Madelina C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s.:30-31.

¹⁸ Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Otoman Judicial Records- The Sheria Court of Anatolian Kayseri", **JESHO** , no:18 ,1975.

¹⁹ Haim Gerber, "Social Economic Position of Women in an Otoman City, Bursa, 1600-1700", **IJMES**, no: 12, 1980 ve "The Waqf Institution in Early Otoman Edirne", **Asian and African Studies** , no:17, 1983.

²⁰ Gabriel Baer, " Women and Waqf: An Analyses of the İstanbul Tahrir of 1546", **Asian and African Studies** , no:17, 1983.

2. Kadınlar ve Hukuk²¹

Kadınların gündelik yaşam pratiklerini öğrenebileceğimiz kaynakların başında şer'î mahkeme sicilleri gelmektedir. Ancak mahkeme sicilleri üzerine yapılan çoğu çalışma transkripsiyon olarak ve bazen de araştırmacının ilgileri ya da bakış açısı ile sınırlı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Sicil üzerinden yapılan kadın tarihi çalışmalarından Judith Tucker'ın "In the House of the Law" adlı çalışması toplumsal cinsiyet ve aile ilişkilerini normlar, değerler ve koşullar çerçevesinde 17. ve 18. yüzyıl Şam, Nablus, Kudüs ve Ramla'ya bakmaktadır.²² Hanefi hukukun gündelik hayattaki işleyişinde toplumsal cinsiyeti kurucu unsur olarak ele alan Tucker toplumsal düzen çemberinin merkezine sözleşmeci ilişki biçimini yerleştirerek boşanma, ebeveynlik sorumlulukları, cinsel istek ve yeniden üretimi koymaktadır. Kadın ve erkeğin toplumdaki rolleri sınıf ve sosyal statüye bağlı olarak farklı sorumluluklara, simetrik-asimetrik haklara sahip olmalarıyla belirginlik kazanır. Gündelik hayatta devletin cemaatin istikrarı ve zayıf üyelerin korunması eksensinde bir meşruiyet aracı olarak hukukun yorumlanmasının daha esnek olmasını getirmiştir. Tüm bunlar savaşlar, ekonomik dalgalanmalar ve yerel-merkezi elitler arasındaki iktidar ilişkileri ile değişebilir. Hanefi hukukunun yorumlanması elitler arası pazarlıklar neticesinde değişebilir. Bu, millet sistemi uygulanırken milletlerin kendi içlerinde bile yerellere göre değişebilen

²¹ Bu bölümde 17-18. yüzyıllar üzerine yapılan çalışmalar konu edilecektir. 19. yüzyılda yapılan hukuki değişiklikler şunlardır: Kadın erkek eşitliğinin ilk yasaları arazi üzerindeki miras işlemlerinde eskiye göre kadınlara eşitlik getiren 1856 tarihli Arazi Kanunnamesi, 1911'de Ceza Kanununda yapılan değişikliklerle, kadın da hapis ve para cezasına tabi oluyor, 1917'de çıkarılan Hukuk-i Aile Kararnamesi ile evlilik birliğinin kurulmasında ilk modern uygulamalar başlatılıyordu. Ancak 19. yy.de hem geleneksel hem de modern uygulamaları bir arada görmek mümkündür. Bu ikili uygulamanın kadınların gündelik hayatında nasıl uygulandığına dair elimizde güçlü bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak son dönemde yazılmış eserler bu konu hakkındaki bilgilerimizi genişletmektedir. Bkz. Ebru Aykut, "Osmanlı'da Zehir Satışının Denetimi ve Kocasını Zehirleyen Kadınlar", **Toplumsal Tarih**, No: 194, Şubat 2010; Ebru Aykut, **Alternative Claims On Justice And Law: Rural Arson And Poison Murder In The 19th Century Ottoman Empire**, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011., Müge Telci Özbek, "Uygunsuz Makulesinden Kadınlar": Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Yoksul ve Yalnız Kadınların Kontrolü ve Fuhuş (1900-1914)", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, sayı: 15, İstanbul, 2012.

²² Judith Tucker, **In The House of Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine**, University of California Press, California, 1998

uygulamalar olabileceğine dair ipuçları vermektedir. Hukuk ve uygulanması kocanın ya da babanın evdeki otoritesiyle erkek iktidarına öncelik tanırken, imtiyazlı erkek ihtiyaçları ya da arzuları boşanmanın temel sebebi olabilmekteydi ayrıca babalık rolünün koruyuculukla annelik rolünün de bakıcılık ve koşulsuz sevgi ile eşleştirilmesi hukukun temelindeki ataerkil yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Öyle ki baba ya da ailenin en büyük erkeği yalnızca kadınların değil güzel yüzlü genç erkeklerin de reşit olsalar dahi vasiliğini sürdürebilmekteydiler. Erkeğin iktidarının yetersiz kaldığı tek pratik annelik idi. Öyle ki boşanmalarda velayet koşulsuz olarak anneye verilmekteydi. Bunun dışında boşanmalarda kadına geri verilecek mehr ve nafaka ödemeleri de genelde kadın lehine çözülmekteydi.

Ancak bazı örneklerde güçsüzün korunması fikrinden, kadınların bakış açılarındaki farklılıklardan ya da kadının ailesinin gücünden dolayı bu cinsiyetlendirilmiş yapıya aykırı görülebilecek kararlar çıkmaktadır. Bakire olmadığı iddiasıyla kocasının dava açtığı bir kadın için alınmış “bir kadının bekaret gibi bedeni ile ilgili bir konudaki gerçeği yalnızca o kadın bilir” kararında²³ olduğu gibi kadın bedenine ilişkin bazı davalarda alınan kararların bekaret kontrollerinin ülkemizde henüz kalktığı göz önüne alınırsa bugün için bile ileri olduğu söylenebilir. Fakat böyle bir karar elbette ki genelleştirilemez.

Sicil çalışmalarına bir başka örnek Göçek ve Baer’in çalışmasıdır²⁴. Çalışma 18. yüzyıl Galata kadı sicilleri ışığında yasal alan, cemaat alanı ve fiziksel alan sınırlarının ortaya konduğu çalışma kadınların deneyimlerinin sınırlarını çizmektedir. Miras davaları gayrimüslim kadınların şeri mahkemelere başvurarak cemaat sınırlarını esnetmeye çalışmalarının bir göstergesi olarak yorumlanabilirken, Yahudi kadınların –mirastan aldıkları pay Müslüman kadınlardan çok geride olsa da – şeri mahkemelere başvurmamış olmaları Ermeni ve Rum cemaatlere göre cemaat sınırlarının daha katı çizildiği gibi yorumlanabilir.

Tucker’in çalışmasında çoğu kez kadınları değil vasilerini onları temsil ederken görmekteyiz. Oysa Göçek ve Baer’in²⁵ 18. yüzyıl Galata’sı,

²³ Tucker, **a.g.e.**, s. 165

²⁴ Fatma Müge Göçek-Marc David Baer, “18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, ed: Madelina C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000

²⁵ **A.y.**

Jenings'in²⁶ 17. yüzyıl Kayseri'si ve Gerber'in²⁷ 17. yy Bursa'sı üzerine yaptığı çalışma kadınların her zaman kendilerini temsil ettiklerini ve mahkemelere sıklıkla başvurduklarını göstermektedir. Dolayısıyla imparatorluk içinde kadınların her yerde aynı görünürlükte-görünmezlikte olmadığını ya da idari sistemin aynı şekilde işlemediğini dolayısıyla farklı yerlerde toplumsal cinsiyet inşa süreçlerinin farklılık gösterdiğini söylemek mümkün ki bu da imparatorluğun bütüncül değerlendirilmesinin mümkün olmadığını göstermektedir.

3. Kadınlar ve Siyaset İlişkisi

Kadınlar ve siyaset ilişkisine bakarken de resmi politik kurumlarda, egemen entelektüel akımlarda kadınları aramak yerine enformel ağlara, tepkisel ayaklanmalara, devlete karşı protestolar bakmak daha yararlı olabilir.²⁸ Ancak 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde politik akımlar içinde ya da kadın hareketi içinde kadınlara bakmak mümkün olacaktır.

Tanzimat ile birlikte gelen düzenlemelere karşı Osmanlı İmparatorluğu içinde birçok isyan çıkmıştır. Tanzimat'ın hedefleri arasında yer alan merkezileşme, tebaa içindeki unsurların eşit olarak görülmesi ve düzenli-aracısız vergilerin artması aynı zamanda Tanzimat'a karşı oluşan sosyal direnişlerin de temelini oluşturmaktadır. Merkezileşmeyi gerçekleştirmek için uygulamaya konulan iskan politikasıyla göçerlere karşı izlenen sert tutum, iktidarın nüfuz ediş biçimiyle birlikte idari ilişki biçimlerinin değişmeye başlaması ve 1858'de çıkan arazi kanunu gibi değişimler de sosyal direnişlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.²⁹ İktidarın tezahür etme biçiminin değişmesi elitler arası ittifakın zedelenmesine neden olurken toplumda da özellikle ekonomik nedenlerle rahatsızlıklara sebep olmuştur. Özellikle ekonomik

²⁶ Jenings, a.y.

²⁷ Gerber, a.y.

²⁸ Judith E. Tucker, "Women and State in 19th Century Egypt: Insurrectionary Woman", **MERIP Reports**, No: 138, s. 9

²⁹ Balkanlar'da vergi nedeniyle çıkan ayaklanmalar daha ileri tarihlerde milliyetçilikle örtüşürken Arap vilayetlerinde ise eşitlik ilkesine ve 1858 kanununa duyulan tepki öne çıkmıştır. 19.yy.deki toplumsal direnişler yüzyılın ilk yarısında modern devlete geçişe duyulan tepkilerden çıkarken yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ekonomik yayılmasına ve bununla birlikte daha da belirginlik kazanan etnik işbölümüne yönelik tepkilerdir. Donald Quataert, "Rural Unrest in the Ottoman Empire 1830-1914", **Peasants and Politics in the Modern Middle East**, ed. Farhad Kazemi - John Waterbury, Florida International University Press, Miami, 1991

yapının Avrupa yayılımına açılması ile etnik işbölümündeki hiyerarşik yapılanma tepkisel direniş odaklarının oluşmasına neden olmuştur. 19.yy.'ın ikinci yarısına baktığımızda Osmanlı'da ekonomik kökenli direnişlerde en önemli unsurlardan biri örfle yerleşmiş bazen de yasayla belirlenmiş çalışma tarzlarındaki değişimlerin moral ekonomi açısından meşru görülmemesidir.³⁰

Bu çerçeveden hareketle kadınların merkezi devlet reformlarına karşı ayaklanmalarda yer alıp almadığı sorusu aslında kadınların politik katılımını görünür kılacak bir sorudur. Bu tip ayaklanmaların formel-enformel alanlar arasında olduğu tespiti yapılırsa kadınların tam da böyle bir alanlararasılıkta politize olduklarını söyleyebiliriz. Tucker'ın çalışması bu noktada hem arşivleri yorumlama hem de hangi kaynaklara bakmak gerektiği noktasında öğretici bir çalışmadır.³¹ 1865'te devletin merkezileşme reformlarına karşı çıkan ayaklanmalarda kırsaldaki kadınların da katıldığını tutuklananlar arasında kadınların da kaydedilmiş olmaları sayesinde öğreniyoruz. Tucker'ın çıkardığı kayıtlarda Memluk askerlerine sadece kadınlardan oluşan bir grubun taş attığını, bu tip ayaklanmalarda kadınların durdurulduklarını, hatta öldürüldüklerini görüyoruz. 1814'te iltizamın kaldırılmasına ve yeni vakıf düzenlemesine gösterilen tepkilerde yine kadınların aktif olduklarını görmekteyiz. 1840'ta kadınların hükümet aleyhine yanlış bilgi yaydıkları gerekçesiyle tutuklandıklarını; 1884'te ise İngiliz askerlerine kadınlar tarafından kirli su döküldüğünü görmekteyiz.³²

Milliyetçilik ile ilişki kurarken de kadınların özellikle kolonyal devletlere karşı tutumlarının politik alan-toplumsal cinsiyet bağlantısını doğrudan kurduğunu söylemek mümkün. Milliyetçilik ideolojisi her ne kadar kadınları ikincilleştirse ve özellikle 3. dünyada hasıl olan hars medeniyet ayrımını kadın bedeninin denetlenmesi üzerinden kursa da kadınların milliyetçilik içinde mobilize olabildiklerini ve politik özneler haline gelebildiklerini söylemek önemlidir.³³ Ermeni kadınlarının Azkaniver Hayuhyaç İngerutyan Cemiyeti, Kürt Kadınları Teali Cemiyeti, Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti

³⁰ Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, Çev. Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara, 1987. Aynı olgu E.P Thompson'un vurguladığı gibi İngiltere'deki ekmek ayaklanmalarında da görülmektedir.

³¹ Judith E. Tucker, **Women in Nineteenth Century Egypt**, Cambridge University Press, 1985

³² Judith E. Tucker, "Women and State in 19th Century Egypt: Insurrectionary Women", s.13

³³ Ayşe Durakbaşı, **Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000

gibi örnekler bu bağlantıyı kurmamızı kolaylaştıran örneklerdir.

Elbette 19.yüzyılın ikinci yarısında kadınların politika ile kurdukları ilişkide ve kadın hareketinin oluşumunda Meşrutiyet döneminde ilköğretimin zorunlu olması, kız rüştiyeleri, kız öğretmen okulları ve 1914'te İstanbul'da kadın üniversitesinin açılması gibi uygulamalar neticesinde kadınlar için eğitimin yaygınlaştırılması önemli etkenlerdir.

Meşrutiyet döneminde kadınların hak taleplerini dile getirmek için dergiler³⁴ ve dernekler çevresinde örgütlenererek bir kadınlık bilinci geliştirmişlerdir. Son dönemde kadın dergileri üzerine yapılan tarih çalışmalarının çoğaldığını söyleyebilmekteyiz. Ancak özellikle Serpil Çakır'ın Osmanlı Kadın Hareketi Çalışması ile başlayan eserleri³⁵, Elizabeth Frierson'un *Unimagined Communities: State, Press and the Gender in the Hamidian Era* isimli doktora tezi³⁶ ve Lerna Ekmekçioğlu ve Melissa Bilal tarafından derlenen *Bir Adalet Feryadı*³⁷ adlı derleme farklı dönemlere dair farklı perspektifleri göz önüne sermesi açısından önemli gözükmektedir.

Serpil Çakır'a göre bu dergiler kadınlara yaşadıkları sorunları dile getirme, kendilerini birey olarak ifade etme, talepler geliştirme olanağı sağlamışlardır. Kadınların yazma pratiği ile tanışmaları kamusal tartışma yürütebilme kapasitelerini geliştirmede önemli bir basamak noktası olmuştur. Özellikle Şüküfezar, Kadınlar Dünyası gibi, dergilerin sahibi, yazı kadrosu ve okuyucuları tamamen kadınlardan oluşan dergilerin çıkması Osmanlı feminizminin dinamiklerini yaratmaları açısından kadın dergilerinin önemini

³⁴ Başlıcalarını Hanımlara Mahsus Gazete, Şüküfezar, Demet, Mehasin, Kadın, Kadınlar Dünyası olarak sayabiliriz.

³⁵ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, Serpil Çakır, **Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası**, Metis Yay., İstanbul, 1993, Serpil Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhittin", **Toplumsal Tarih**, no. 46, 1997, Serpil Çakır, "Bir Osmanlı Kadın Derneği: Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği", **Toplum ve Bilim**, no. 45, 1989, Serpil Çakır, "Osmanlı Kadınının Yeni Bir Kimlik Kazanma Aracı: Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti", **Tarih ve Toplum**, no. 6, 1989, Serpil Çakır "Programlarıyla Yüzyılın Başında Kadın Dernekleri", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Ülke, İstanbul, 1993, Serpil Çakır, "Feminism and Feminist History-Writing in Turkey: The Discovery of Ottoman Feminism", ed. Francisca de Haan, Maria Bucur, Krassimira Daskalova, **Aspasia**, Volume 1, Berghahnbooks, 2007.

³⁶ Elizabeth Frierson, **Unimagined Communities: State, Press and the Gender in the Hamidian Era**, Phd Thesis, 1996, Princeton. University, 1996, s.11.

³⁷ Lerna Ekmekçioğlu, Melissa Bilal, **Bir Adalet Feryadı Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933**, Aras Yay., İstanbul, 2006.

ortaya koymaktadır.³⁸ Özellikle Ulviye Mevlan tarafından kurulan Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-u Nisvan Cemiyeti (Osmanlı Kadınının Hakkını Savunma Derneği) ise Kadınlar Dünyası (1913-1921) adlı yayın organı ile Osmanlı feminist hareketine bir örnek oluşturmuştur. Öyle ki nisailik (kadınlık) yerine feminizm kelimesini tercih etmişleridir.³⁹ Yine bu dönemde kadınlar konferanslar da düzenlemişlerdir. Örneğin, 1911 yılında İstanbul’da bir konakta, “Beyaz Konferanslar” adıyla düzenlenen, sayısı onu geçen bir dizi konferansın 300’ü aşan katılımcısı vardır. Kadınların kendilerine ait sözleri söyleyebildikleri alanların bulunması ve özellikle Kadınlar Dünyası’daki tartışmalar bize Osmanlı kadınlarının politika ile kurdukları ilişki biçimi ile politikanın konularını çeşitlendirmeye çalıştıklarını ve politika yapma biçimini değiştirme mücadelelerini göstermektedir.⁴⁰

“Unimagined Communities”de Firerson Abdülhamid dönemini Habermasyen bir kamusal alan kavramı çerçevesinde tartışmaktadır.⁴¹ Frierson’a göre, Osmanlı için popüler basın sadece Habermasyen kamusal alanın başlangıcı olarak değil aynı zamanda artan okuryazarlığın, yerleşen eğitim reformunun, korumacı endüstriyel ve ticari politikaların gerilediği ve etnik

³⁸ Bu süreçte özellikle yardım amaçlı derneklerin kurulmasının ardından kız çocuklarının eğitimini temel alan ya da kadınlara mesleki eğitim verilen derneklerin ve atelyeler açarak kadınları istihdam eden derneklerin önemi de görmezden gelinmemelidir. Asri Kadın Cemiyeti, Cemiyet-i Nisvan Heyet-i Edebiyesi, Teali-i Nisvan Cemiyeti Kırmızı-Beyaz Kulübü gibi örgütler kadınları çeşitli açılardan bilgilendirme, bilinçlendirme amacına yöneliktir.

³⁹ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s. 81.

⁴⁰ Çakır, a.g.e. ve Serpil Çakır, “Feminism and Feminist History-Writing in Turkey: The Discovery of Ottoman Feminism”.

⁴¹ 1. Dünya Savaşı sonrası Lübnan ve Suriye üzerine çalışan Elizabeth Thompson da Ortadoğu tarihine bakarken kamusal alan üzerine daha farklı bir tartışmaya girişmiştir. Ancak Thompson Avrupa ve A.B.D.’deki burjuvazinin yükselmesinin sonucu olarak değerlendirilebilen basım yayındaki kapitalistleşmenin meydana gelmesi, kamu eğitiminin yaygınlaşması, söylemsel bir kamusal alanın meydana gelmesi ve yeni tüketim kalıplarının oluşmasının Ortadoğu’da reformcu devlet tarafından kaynakları mobilize ederek, mali genişleme ve devlet müdahalesini sağlayan farklı yollar ile kamusal alanı baştan aşağı değiştirdiği ve hatta genişlettiği fikrindedir. Bu sürecin kendisi Habermasyen kamusal alanının neredeyse karşıtıdır. Bu farklılığı yansıtmak için Thompson bu yeni alanı kamusal alan ya da sivil toplum yerine sivik düzen (civic order) olarak adlandırır. Sivik düzende özel kurumlar devleti kontrol etme ve kaynaklara ulaşma yarışında hızla çoğalırlar. Devlet de bu sivik düzendeki yarışın kurallarını koyan birincil roldedir. Elizabeth Thompson, “Public and Private in Middle Eastern Women’s History”, **Journal of Women’s History**, vol.15, no.1, 2003, s.62.

ayrışmanın yaşandığı bir zamanda nasıl şekillendiğini göstermektedir.⁴² Aslında Frierson bunu yaparken kavramı hem batılı politik geleneğe ait olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanarak hem de özellikle Hanımlara Mahsus Gazete'yi⁴³ inceleyerek yani kadınların pozisyonlarını ve tartışmalarını inceleyerek kavramın alanını genişletmektedir. Frierson literate kamusal alanı popüler basını inceleyerek ortaya koymaya çalışmaktadır.

Yüzyılın sonunda Osmanlı hanesi ahlak ve modernite, gelenek ve ilerleme, üretim ve tüketim ile şekillenmektedir.⁴⁴ Modernleşme reformları eğitim alanındaki değişimler ile birlikte basından doğrudan etkilenen aile üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Abdülhamit dönemi toplumsal cinsiyet rollerinin otoritenin (özellikle zaptiye), geleneklerin ve dinin kullanılarak yeniden üretildiği bir dönemdir. Kadınların eylemleri ve mekânları temel tansiyon noktalarından biridir öyle ki toplumsal cinsiyetin özel-kamusal ayrımı çerçevesinde yeniden inşası kadın kimliğinin yeniden inşası paternal feminizm ya da patriarkal pazarlıkların yeni biçimleri şeklinde gibi devlet toplum ilişkilerinde fark edilecek değişimlere ya da problemlere neden olmuştur.

Frierson'a göre dergideki temel tartışmalar; toplumsal cinsiyetin yeniden üretimi, eğitim tartışmaları, kıyafet tartışmaları yalnızca kadınlara ait meseleler olmalarının ötesinde ekonomik sömürgecilik ve etnik gerilimlerle iç içe geçen ekonomik krizlerin ekonominin devam eden parasallaşması ile ilgilidir. Öyle ki Hanımlara Mahsus Gazete'de modern, Müslüman anneliğin İslam'a ya da Osmanlı tarihine atıfla değil yabancı olarak kurgulanan gayri Müslimlere karşı bir referansla kurulduğunu ifade etmektedir.⁴⁵

Aynı döneme denk gelen bir başka çalışma olarak "Bir Adalet Feryadı" Ermeni kadın yazarlardan hareketle Ermeni feministlerin içinde buldukları tartışmaları göstermesi açısından önemlidir.⁴⁶ Ermeni kadınların yardım dernekleri kurarak, buralarda çalışarak ya da öğretmenlik yaparak kamusal hayata doğrudan katılabilme olanakları ve bu sayede ya da ailevi ilişkileri

⁴² Frierson, **a.g.e.**, s.11.

⁴³ Hanımlara Mahsus Gazete 1895-1909 yıllarında kesintisiz yayımlanmıştır.

⁴⁴ Frierson, **a.g.e.**, s.5.

⁴⁵ Frierson, **a.g.e.**, s.180

⁴⁶ Lerna Ekmekçioğlu, Melissa Bilal, **Bir Adalet Feryadı Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933**, Aras Yay., İstanbul, 2006 Söz konusu eser Elbis Gesaratsyan, Sırpuhi Düsap, Zabel Asadur (Sibil), Zabel Yaseyan ve Hayganuş Mark üzerine makalelerden ve yazarların bazı metinlerinin tercümelelerinden oluşmaktadır.

sayesinde entelektüel tartışmaların yapıldığı toplantılarda bulunmaları talepler geliştirme ve bunları dile getirebilme açısından önemli noktalar. Tüm bunların neticesinde özellikle 1890'ların sonundan itibaren doğu vilayetlerinde yaşananların sonucu çoğu kez milliyetçilik ekseninde tanımlanan kadın kimliği ile eğitim hakkı, eşitlik ve özgürlük ideallerine ilişkin zengin bir tartışma yürütmüşler, yazdıkları romanlarda da bu temalara dayanarak aile yaşamına ve batılılaşmaya ilişkin alternatif bakış açıları ve yeni kadın tipleri yaratmışlardır.⁴⁷ Elbette yeni kadınlık rolünün milliyetçiliğin etkisiyle bir yandan araçsallaştığını söylemek mümkündür ama tüm bunların arkasında kadınlar için derin bir eşitlik ve özgürlük talebinin olduğunu görmemek imkansızdır. Ermeni kadın hareketi öncülerinin metnlerinin bu açıdan Müslüman hemcinslerinden daha erken bir tarihte daha feminist bir dilde olduğunu da belirtmek gerekir. En erken metinlerden biri olan Elbis Gesaratsyan'ın 1879 tarihli Eğitimsever Ermeni Kadınlara Mektuplar'ında eşitlik üzerine yazdıkları da böyledir.⁴⁸ Ayrıca daha geç bir tarihte olsa bile Hayganuş Mark'ın yazdıkları ve yaptıkları hem kadına yönelik şiddete karşı bir kadın dayanışması örneği sergilemesi açısından hem de Muhakeme Komisyonu'nda kadın üyelerin olması gerektiğine dair düşünceleri neticesinde kota fikrini akla getirmesi açısından yadsınamayacak önemdedir.⁴⁹

Maalesef burada Osmanlı İmparatorluğu içindeki farklı cemaatler içinden çıkan kadın hareketi öncülerine değinemiyoruz. Ancak İmparatorluğa hatta yalnızca İstanbul'a bakarken bile farklı aidiyetleri olan kadınların da hem siyasal hak mücadeleleri içine girdiklerini hem de milliyetçilikle eklemlenerek politik olarak aktifleştiklerini aklımızda bulundurarak yeni sorular sormamız gerekmektedir. Öyle ki farklı aidiyetler farklı zorlukları ve kadınlar için farklı mücadele stratejilerini ve pazarlıkları da beraberinde getirmektedir.

⁴⁷ Yeprem Boğosyan, "Elbis Gesaratsyan ve Gitar", **a.g.e.** içinde, Victoria Rowe, "Öncü Anneler, "Gerçek Kızkardeşler" ve Sırpuhi Düşap", **a.g.e.** içinde, Victoria Rowe, "Sorunun Temel Çözümü Eğitimdedir:Sibil", **a.g.e.** içinde, Hasmik Khalapyan, "Kendine Ait Bir Feminizm: Zabel Yesayan'ın Hayatı ve Faaliyetleri", **a.g.e.** içinde.

⁴⁸ Elbis Gesaratsyan, Eğitimsever Ermeni Kadınlara Mektuplar, çev. Satenik Alanyan, **a.g.e.** içinde, s.30

⁴⁹ Bilal, Ekmekçioğlu, Mumucu, **a.g.e.**, s.250

SONUÇ:

Toplumsal cinsiyet, feminist tarihyazımının anahtar kavramıdır ve özellikle bazı tarihçilere göre modern devletin oluşumunda merkezi bir rol oynamaktadır.⁵⁰ Feminist tarih yazımının temel noktasının toplumsal olarak kurgulanmış cinsiyetlerarası iktidar ilişkilerini analiz etmek olduğunu belirtmiştik. Böylece farklı tarihsel momentlerdeki farklı ataerkil iktidar pratiklerini, ittifakları ve stratejileri tespit etmek mümkün olacaktır. Ancak patriarkanın kuruluşunu analiz etmek kadar toplumsal cinsiyet rollerine karşı çıkışlar olup olmadığı ya da kadınların kendilerine dayatılan roller karşısında ne gibi stratejiler uyguladıkları, hangi pazarlıkları yaptıkları da önemlidir.

Fakat Osmanlı İmparatorluğu için toplumsal cinsiyetin merkezi bir kategori olarak ele alındığı tarih metinleri hala sayıca çok fazla değildir. Bu tip çalışmaların önündeki en büyük engel arşivlere ulaşmanın zorluğu ve kadınlara ait kişisel belgelerin (mektup, hatırat..) eksik olmasıdır. Ancak feminist araştırmacılar bu arşivleri ve belgeleri ortaya koyan çalışmalar yapmaktadırlar.⁵¹ Elbette en başta söz ettiğimiz gibi bölgede kadın tarihine bakmak çok fazla metodolojik sorunu da beraberinde getirmektedir.⁵² Bu metodolojik sorunları aşmaya yönelik metinler ekseninde kadınların toplumsal üretime katılımları, kadınlar ve hukuk, kadınlar ve siyaset ilişkisi şeklinde yapılan bir ayrımla bu konulardaki birkaç noktaya değinilmeye çalışılmıştır.

⁵⁰ Marilyn Booth, "New Directions in Middle East Women's and Gender History", *Journal of Colonialism and Colonial History*, 4:1, 2003

⁵¹ Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışlarının Hikayesi*, İmge Yay., Ankara, 1993 Serpil Çakır and Hülya Gülbahar, *Kadının Yüzyılı Kronolojisi 1800-1999*, Kadın Eserleri Kütüphanesi, İstanbul, 1999. Yıldız Ramazanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*, Pınar Yay., İstanbul, 2000, Emel Aşa, *1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuaları*, YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989, Aslı Davaz-Mardin, *Kadın Süreli Yayınları Bibliyografyası (1928-1996)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi, İstanbul, 1998, Ruhat Alakom, "Kürt Kadınları Teavün Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, no. 171, 1998: 36-40.

⁵² Fakat genel olarak kadın tarih yazımında Beth Baron'un vurguladığı gibi özellikle kadın deneyimlerini aktarırken feminist tarih yazımını teoriden ziyade hikâye anlatmaya dayanan bir eğilime ittiğinde hem feminist tarih yazımını hem de deneyimlerin çeşitliliğini ortaya koyması noktasında bereketsizleştirebilir. Beth Baron, "A Field Matures: Recent Literature on Women in the Middle East", *Middle Eastern Studies*, vol.32, 1996

KAYNAKÇA

- Alakom, Ruhat “Kürt Kadınları Teavün Cemiyeti”, **Tarih ve Toplum**, no. 171, 1998: 36-40.
- Aşa, Emel, **1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları**, YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989
- Aykut, Ebru, **Alternative Claims On Justice And Law: Rural Arson And Poison Murder In The 19th Century Ottoman Empire**, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.
- Aykut, Ebru, “Osmanlı’da Zehir Satışının Denetimi ve Kocasını Zehirleyen Kadınlar”, **Toplumsal Tarih**, No: 194, Şubat 2010.
- Baer, Gabriel, “Women and Waqf: An Analyses of the İstanbul Tahrir of 1546”, **Asian and African Studies** , no:17, 1983
- Baron, Beth “A Field Matures: Recent Literature on Women in the Middle East”, **Middle Eastern Studies**, vol. 32, 1996
- Berktaş, Fatmagül, “Tarihyazımında Farklı Bir Perspektif”, **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yay., İstanbul, 2003,s.29-30
- Bilal, Melissa - Ekmekçiöğlü, Lerna - Mumcu, Belinda, “Feminizm Bir Adalet Feryadı” **Bir Adalet Feryadı Osmanlı’dan Türkiye’ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933**, Aras Yay., İstanbul, 2006
- Boğosyan, Yeprem, “Elbis Gesaratsyan ve Gitar” **Bir Adalet Feryadı Osmanlı’dan Türkiye’ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933**, Aras Yay., İstanbul, 2006
- Booth, Marilyn, “New Directions in Middle East Women’s and Gender History”, **Journal of Colonialism and Colonial History**, 4:1, 2003
- Çakır, Serpil - Gülbahar, Hülya, **Kadının Yüzyılı Kronolojisi 1800-1999**, Kadın Eserleri Kütüphanesi, İstanbul, 1999.
- Çakır, Serpil, “Bir Osmanlı Kadın Derneği: Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği”, **Toplum ve Bilim**, no. 45, 1989
- Çakır, Serpil, “Feminism and Feminist History-Writing in Turkey: The Discovery of Ottoman Feminism”, ed. Francisca de Haan, Maria Bucur, Krassimira Daskalova, **Aspasia**, Volume 1, Berghahnbooks , 2007
- Çakır, Serpil, “Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhittin”, **Toplumsal Tarih**, no. 46 ,1997

- Çakır, Serpil, “Osmanlı Kadınının Yeni Bir Kimlik Kazanma Aracı: Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti”, **Tarih ve Toplum**, no. 6, 1989
- Çakır, Serpil, “Programlarıyla Yüzyılın Başında Kadın Dernekleri”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Ülke Yay., İstanbul, 1993
- Çakır, Serpil, **Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası**, Metis, Yay., İstanbul, 1993
- Çakır, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yay., İstanbul, 2011
- Davaz-Mardin, Ashı, **Kadın Süreli Yayınları Bibliyografyası (1928-1996)**, Kadın Eseleri Kütüphanesi, İstanbul, 1998
- Demirdirek, Aynur, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışlarının Hikayesi**, İmge, Ankara, 1993
- Durakbaşa, Ayşe, **Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yay., İstanbul, 2000
- Ekmekçiöğlü, Lerna-Bilal, Melissa, **Bir Adalet Feryadı Osmanlı’dan Türkiye’ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933**, Aras Yay., İstanbul, 2006
- Elbis Gesaratsyan, Eğitimsever Ermeni Kadınlara Mektuplar, çev. Satenik Alanyan, **Bir Adalet Feryadı Osmanlı’dan Türkiye’ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933**, Aras Yay., İstanbul, 2006
- Fay, Mary Ann, “Kadınlık ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır’ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyet’in Nüfuz Alanı”, **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, ed: Madelina C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000
- Frierson, Elizabeth, **Unimagined Communities: State, Press and the Gender in the Hamidian Era**, Phd Thesis, 1996, Princeton. University, 1996, s.11
- Gerber, Haim, “Social Economic Position of Women in an Otoman City, Bursa, 1600-1700”, **IJMES**, no: 12, 1980
- Gerber, Haim, “The Waqf Institution in Early Otoman Edirne”, **Asian and African Studies**, no:17, 1983
- Göçek, Fatma Müge - Baer, Marc David, “18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, ed: Madelina C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000
- İslamoğlu H. - Keyder, Ç. “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri”, **Toplum ve Bilim**, sayı:1, 1977

- İslamoğlu-İnan, Huri ,“Mukayeseli Tarih Yazını için bir Öneri: Hukuk-Mülkiyet-Meşruiyet”, **Toplum ve Bilim**, sayı:62, 1993
- Jennings, Ronald C., “Women in Early 17th Century Otoman Judicial Records- The Sheria Court of Anatolian Kayseri”, **JESHO** , no:18 ,1975
- Kandiyoti, Deniz ,“Contemporary Feminist Scholarship and Middle East Studies”, **Gendering the Middle East: Emerging Perspectives**, ed. Deniz Kandiyoti, Syracuse University Press, London, 1996
- Khalapyan, Hasmik “Kendine Ait Bir Feminizm: Zabel Yesayan’ın Hayatı ve Faaliyetleri”, **Bir Adalet Feryadı Osmanlı’dan Türkiye’ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933**, Aras Yay., İstanbul, 2006
- Meriwether, Margaret L. ,“Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840”, **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, ed: Madelina C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000,
- Nicholson, Linda, “Interpreting Gender”, **Signs**, vol.20, no.1, 1994
- Quataert, Donald, “Rural Unrest in the Otoman Empire 1830-1914”, **Peasants and Politics in the Modern Middle East**, ed. Farhad Kazemi - John Waterburry, Florida International University Press, Miami, 1991
- Quataert, Donald, **Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, Çev. Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara, 1987
- Quateart, Donald, **Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution**, Cambridge, 1993
- Quateart, Donald “Ottoman Women, Households, and Textile Manufacturing, 1800-1914”, **Women in Middle Eastern History Shifting Boundaries in Sex and Gender**, ed. Nikki R. Keddie- Beth Baron, Yale University Press, 1991
- Ramazanoğlu, Yıldız, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü**, Pınar Yay., İstanbul, 2000
- Rowe, Victoria, “Öncü Anneler, “Gerçek Kızkardeşler” ve Sırpuhi Düsap”, **Bir Adalet Feryadı , Osmanlı’dan Türkiye’ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933**, Aras Yay., İstanbul, 2006
- Rowe, Victoria, “Sorunun Temel Çözümü Eğitimdedir:Sibil”, **Bir Adalet Feryadı Osmanlı’dan Türkiye’ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933**, Aras Yay., İstanbul, 2006
- Scott, Joan W., “Women’s History”, **New Perspectives on Historical Writing**, ed. Peter Burke, Cambridge: Polity Press, 1991

- Scott, Joan W., “Gender: A Useful Category of Historical Analyses”, **Feminism and History**, ed. Joan W. Scott, Oxford University Press, 1997
- Telci Özbek, Müge, “Uygunuz makulesinden kadınlar”: Son dönem Osmanlı İstanbulu’nda yoksul ve yalnız kadınların kontrolü ve fuhuş (1900-1914)”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, sayı: 15, İstanbul, 2012
- Thompson, Elizabeth, “Public and Private in Middle Eastern Women’s History”, **Journal of Women’s History**, vol.15, no.1, 2003
- Tucker, Judith E. “Egyptian Women in the Work Force: An Historical Survey”, **MERIP Reports**, No:50, 1976
- Tucker, Judith E. “Women and State in 19th Century Egypt: Insurrectionary Woman”, **MERIP Reports**, No: 138
- Tucker, Judith E., **Women in Nineteenth Century Egypt**, Cambridge University Press, 1985
- Tucker, Judith E. “Introduction”, **MERIP Reports, Women and Work in the Middle East**, No: 95, 1981
- Tucker, Judith E. “Problems in the Historiography of Women in the Middle East: The Case of 19th Century Egypt”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.15, No: 3, 1983
- Tucker, Judith E. “Women in the Middle East and North Africa: The 19th and 20th Centuries”, **Women in the Middle East and North Africa, Restoring Women to History**, Guity Nashat, Judith E. Tucker, Indiana University Press, 1999
- Tucker, Judith E. **In The House of Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine**, University of California Press, 1998

